

SONDAJE ARHEOLOGICE LA CTITORIA LUI NEAGOE BASARAB DIN CURTEA DE ARGES

GH. I. CANTACUZINO

Sondajele arheologice efectuate la biserica mănăstirii Argeşului în luna septembrie 1965 au fost prilejuite de lucrările de consolidare întreprinse de Direcţia monumentelor istorice la terasa ce înconjoară monumentul, care implicau demontarea balustradei şi a lespezilor de piatră. Cercetările au fost limitate, în funcţie tocmai de aceste lucrări, la două mici secţiuni, lungi (de la soclu) de 4,25 m şi late de 1,50 m, în axul absidelor estică şi sudică a bisericii, tăind atît terasa cît şi porţiunea de teren alăturată.

În ambele secţiuni se observă clar raderea straturilor superficiale, efectuată în cursul restaurării din ultima parte a secolului trecut¹. Ca stratigrafie, deasupra solului galben viu (foarte umed, cu infiltraţii de apă de la aproape 1 m adîncime), avînd partea superioară la cca 0,60 m sub actuala suprafaţă a terenului, se află un strat de pămînt negru, gros de 0,30—0,45 m, în care se adîncesc o serie de gropi printre care multe gropi de morminte. Deasupra — un strat cu nisip, mai gros (cca 20—25 cm) în apropierea terasei, unde constituie patul unui pavaj recent din bolovani lat de aproape 1,80 m, şi mai subţire (6—8 cm) spre exterior, unde suportă pietrişul aleilor ce înconjoară clădirea. Acest strat a fost desigur adus pentru nivelarea curţii, în timpul restaurării. Terasa din jurul bisericii (lată de 1,65 m, la care se adaugă grosimea balustradei) este aşezată pe o fundaţie masivă din bolovani de rîu legaţi cu mortar, fundaţie ce pătrunde cu cca 0,40 m în pămîntul galben, ajungînd la o adîncime de aproximativ 1 m.

În zonele sondate, la exteriorul terasei, au fost descoperite o serie de morminte orientate est-vest, dintre care unele sînt deranjate. Gropile lor au fost săpate în stratul de pămînt negru, cîteva intrînd pînă în pămîntul galben, adîncimea lor variînd între 0,35—0,40 şi aproape un metru faţă de suprafaţa actuală.

Un număr de cinci morminte — fie deranjate, fie numai parţial surprinse, notate M₁—M₅ — au apărut în secţiunea din axul absidei estice.

¹ Nivelul vechi al terenului se poate observa în fotografiile ce reprezintă biserica înainte de restaurare (N. Ghica-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, vol. I, pl. LXXV, LXXVI). Lucrările de nivelare a terenului în jurul bisericii sînt menţionate în actele oficiale privind restaurarea (*Restaurarea Monumentelor Istorice 1865—1890. Acte şi rapoarte oficiale despre restaurarea catedralei... de la C. de Argeş...*, Buc., 1890, p. 73—74).

În secțiunea dispres sud au fost descoperite șase morminte (M_6 — M_{11}), și ele deranjate sau prost conservate. Unul din acestea (notat M_7), parțial deranjat de o groapă mai recentă, este datat cu monedă de la mijlocul secolului al XVI-lea (dinar emis pentru Ungaria de Ferdinand I, de pe la 1540 — ultima cifră e ilizibilă).

Raportul stratigrafic între mormintele din această secțiune — a cărui precizare e îngreunată de gropile mai târzii și de răzuirea modernă — indică pe de o parte anterioritatea M_{11} față de M_6 și pe alta a M_7 față de M_9 și M_8 . În secțiune, antrenate în gropile mormintelor

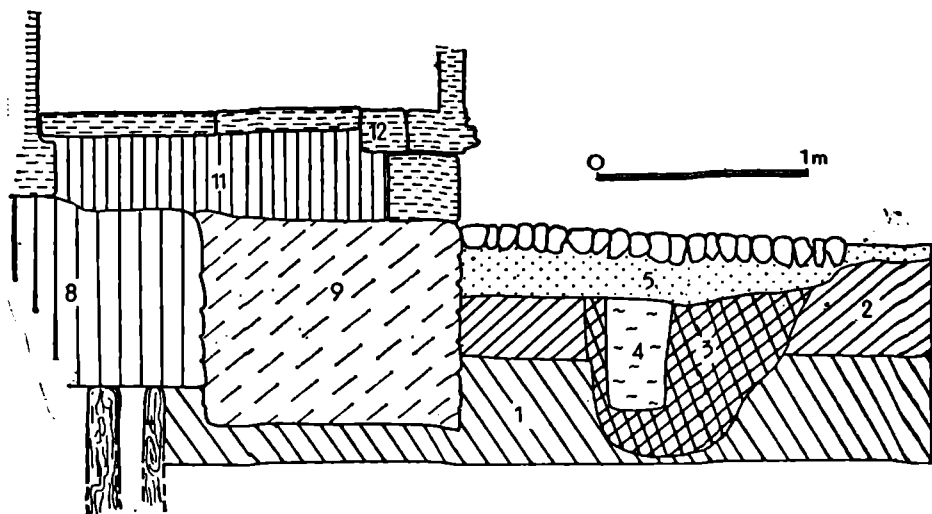


Fig. 1 — Biserica mănăstirii Argeșului. Profilul nordic și cel estic al sondajului din dreptul absidei estice (1965)

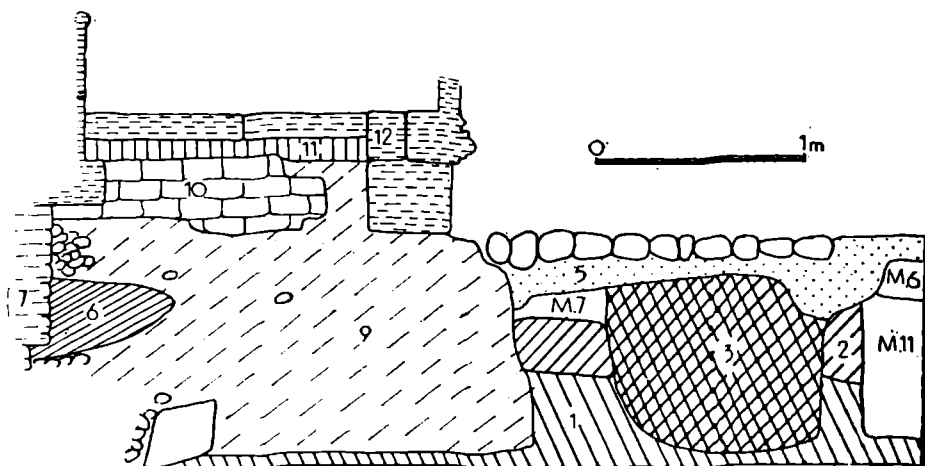


Fig. 2 — Biserica mănăstirii Argeșului. Profilul estic al sondajului din dreptul absidei sudice (1965):

1 — pământ galben viu ; 2 — pământ negru-cenușiu ; 3 — pământ negru amestecat cu galben ; 4 — moloz, piatră spartă ; 5 — nisip ; 6 — lentilă pământ cenușiu ; 7 — fundație piatră, retrasă în raport cu soclul ; 8 — fundația de piatră a bisericii ; 9 — fundația de piatră a terasei ; 10 — zidărie din cărămizi refolosite ; 11 — strat suport al terasei ; 12 — trotuarul și balustrada terasei reamenajate în secolul al XIX-lea

sau în cele două gropi mai târzii, au fost găsite câteva fragmente ceramice (unele smălțuite cu smălț verde), databile între sfârșitul secolului al XVI-lea și prima parte a secolului al XVIII-lea, precum și resturi de cuie de fier.

După ce în cele două secțiuni s-a săpat în pământul galben pînă la o cotă puțin inferioară celei a tălpii fundației terasei (infiltrația apei era accentuată de la mai puțin de un metru adîncime), această fundație a fost demontată pe lățimea secțiunii, pentru a se ajunge la temelia bisericii.

Dedesubtul unui strat subțire de ciment ce susținea lespezile terasei se găsea un pat masiv de bolovani de rîu legați cu mortar. După scoaterea acestora pînă la nivelul bazei soclului și a balustradei, s-a început sondajul în fundația terasei, pornind de la exterior. Fundația terasei intră pînă în solul galben viu, ajungînd la o adîncime de cca 1 m față de actuala suprafață a terenului la exteriorul balustradei.

În dreptul absidei estice, fundația bisericii se poate diferenția de cea a terasei, atît printr-o delimitare a feței sale exterioare, cît și prin faptul că este cu circa 15—20 cm mai puțin adîncă decît fundația terenului. Talpa ei, față de rîndul de pietre făcute de la baza soclului, se află la —0,94 m. Fundația bisericii este lătită cu 67—71 cm (în porțiunea sondată) față de partea exterioară a soclului. La cca 25 cm dedesubtul bazei acestuia s-a găsit un gol de tirant de 15 × 15 cm, orientat est-vest, limitat dedesubt de o cărămidă lată de 17 cm și groasă de 4,5 cm. Unele bucăți de cărămidă spartă sînt înglobate și în diferite părți ale fundației. Imediat sub blocurile de piatră făcute de la baza soclului, intrînd sub ele, se află un rînd de cărămizi, late de 15 cm și groase de 4,7—5 cm.

Efectuîndu-se un sondaj în fundația bisericii au ieșit la iveală în dreptul absidei estice o serie de piloți din lemn de stejar ce o susțineau și care au fost folosiți pentru consolidarea terenului, ținînd seamă de infiltrațiile de apă. În porțiunea sondată (pînă aproape în dreptul soclului) au apărut două rînduri de piloți. Rîndul din față se află la aproape 20 cm de limita exterioară a fundației, parii groși de 8—9 cm, fiind distanțați la 20—30 cm. Rîndul următor, situat cu 11—13 cm mai în spate, este alcătuit din piloți groși de cca 12 cm, la distanță de 20—26 cm. Între ei se află pămînt negru-castaniu. Piloții pe care a fost construită fundația bisericii mănăstirii Argeșului au fost surprinși și prin unele sondeaje făcute în timpul restaurării din 1876—1888².

În dreptul absidei sudice, situația întîlnită este diferită. Sub lespezile terasei, dedesubtul unui strat de ciment care le susținea, se afla un strat de cărămizi legate cu mortar, ridicate lîngă blocurile de la baza soclului, sub care, ca și în dreptul absidei estice, se afla un rînd de cărămizi puse pe lat. Dimensiunile cărămizilor din stratul amintit, evident refolosite, sînt variate (33×17×6 cm; 32,5×15×5 cm; peste 30×18×5; 26×16×4; 27×14×5; 26×13×4; 27×25×5,5; 24×12×4 etc., etc.). Fundația trotuarului, care depășește aici partea exterioară a balustradei cu cca 30 cm, fiind puțin mai lată spre bază, are adîncimea de cca 1 m și constituie un masiv compact continuu, pînă în apropierea soclului. La circa 0,30 m sub blocul de la baza soclului s-a găsit o len-

² Gr. Tocilescu, *Biserica Episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeș*, București, 1887, p. 30: „Săpături sistematice întreprinse... în mai multe locuri, au dovedit că vechea biserică a fost clădită pe țaruși de stejar, lungi de 50 cm, așezați la o distanță de 40 cm unii de alții și legați prin crăci de arbori și cu pămînt gras amestecat cu cărbuni de lemn“.



Fig. 3 — Biserica mănăstirii Argeșului. Sondajul din dreptul absidei estice. Fundația bisericii sprijinită pe piloți de lemn.



Fig. 4 — Biserica mănăstirii Argeșului. Sondajul din dreptul absidei sudice. Fundație retrasă în raport cu soclul bisericii.

tilă de pământ negru, cu grosimea maximă de 0,40 m — subțindu-se spre exterior — și cu o lățime de cca 0,60 m. Ea continuă și dedesubtul soclului.

Retrasă cu cca 25 cm sub soclu, în spatele lentilei de pământ, a apărut o față netedă de fundație care, la $-0,70$ m sub baza soclului, are în partea ei inferioară, o retragere de cca 10 cm pe o înălțime de câțiva cm. Atît deasupra cît și dedesubtul lentilei de pământ se află zidăria de bolovani și mortar a fundației continue a terasei. În partea inferioară a acestei fundații, la cca 30 cm la exteriorul soclului, se aflau, așezate neregulat între bolovanii din zidărie, trei fragmente de piatră lucrată — resturi de la construcție folosite în fundație.

În examinarea rezultatelor sondajelor la absidele bisericii mănăstirii Argeșului trebuie căutată o delimitare între ceea ce aparține monumentului și ce provine de la lucrările de restaurare din ultima parte a veacului trecut, problemă destul de dificilă din lipsa unei publicări sistematice a cercetărilor efectuate în timpul acestei restaurări.

Socul bisericii a fost în întregime refăcut încă în anii 1871—1873³. Pe de altă parte terasa și balustrada (refăcută pe baza temeliiilor

³ *Restaurarea monumentelor istorice 1865—1890. Acte și rapoarte oficiale...*, București 1890, p. 16—17 (Raportul din 18 martie 1874 al Comisiunii însărcinată de Ministerul Cultelor să studieze lucrările de restaurare din Curtea de Argeș).

și a detaliilor arhitecturale găsite în sondaje)⁴, au implicat lucrări de zidărie la fundație, specificate în actele oficiale⁵, din care reiese că fundația terasei a fost în bună parte refăcută în timpul restaurării de la sfârșitul secolului trecut. Acestei refaceri îi aparține în orice caz porțiunea superioară, care acoperă partea de jos a blocurilor de piatră fățuită a soclului și în care, în secțiunea de la absida sudică, se află rîndurile de zidărie din cărămizi refolosite. Posibil ca la restaurare să se fi intervenit asupra fundației și alte părți.

Rezultatele analizelor, efectuate în laboratorul D.M.I.A., de către ing. Ion Istudor, a probelor de mortar recoltate în timpul cercetărilor din septembrie 1965, nu sînt concludente decît în ce privește caracterul recent al porțiunii din fundații aflate în partea superioară a terasei, și care acoperă partea inferioară a soclului.

Pe lângă amănuntele care se adaugă datelor cunoscute privind tehnica de construcție a acestui monument, sondajele efectuate în 1965 la biserica mănăstirii Argeșului ridică și probleme legate de edificiul anterior ctitoriei lui Neagoe Basarab⁶. Ținînd seama de diferența situației observate la absida estică față de cea sudică putem presupune că într-o parte a fost atinsă fundația bisericii din secolul al XVI-lea, iar în alta fundația bisericii înlocuite de aceasta, respectiv a vechii biserici a mitropoliei Țării Românești. Ar prezenta interes atît cunoașterea aspectului vechii biserici cît și, poate încă mai mult, precizarea datei construcției sale. Din păcate sondajele amintite nu au putut da un răspuns nici uneia din aceste probleme.

În ceea ce privește planul vechii biserici, și legat de aceasta măsura în care biserica lui Neagoe folosește zidurile sau fundațiile celei anterioare⁷, există indicii că în unele părți fundațiile vechiului edificiu au fost folosite de noul lăcaș sau înglobate în fundațiile acestuia. Planul vechii biserici rămîne necunoscut, căutarea în întregime a vechilor fundații, aflate în interiorul sau dedesubtul zidurilor bisericii actuale, presupune dificultăți practice de netrecut.

În ceea ce privește data construcției bisericii inițiale — problemă de a cărei rezolvare se leagă într-o anumită măsură și răspunsul la păre-

⁴ *Restaurarea monumentelor istorice 1865—1890...*, p. 58—59 (Raport al arhitectului A. Lecomte către Ministerul Cultelor din 6/24 iulie 1876) și p. 93 (Raport din 10/22 decembrie 1879 : „...Temeliile acestei balustrade au fost găsite de jur împrejurul clădirii, împreună cu mai mult de 50 fragmente de floroane ce compun această balustradă...”). Vezi și Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵ *Restaurarea monumentelor istorice 1865—1890...*, p. 71 (Raportul din 25 ian. 1879 al arhitectului A. Lecomte către Ministerul Cultelor asupra înaintării lucrărilor de restaurare a bisericii de la Argeș în anul 1878 : „...Fundațiunile balustradei și a platformei în jurul bisericii : a) debleu în fundațiuni 325 metri cubi ; b) zidărie de bolovani în fundațiuni 485 metri cubi. Această zidărie, destinată pentru fundațiunea balustradei și a dalagului formează un anchesement, aducînd un mare serviciu fundațiilor bisericii, care se aflau într-o stare de soliditate puțin satisfăcătoare...”).

⁷ La biserica anterioară, a mitropoliei Țării Românești pînă la mutarea acesteia la Tirgoviște, se referă la pisania ctitoriei lui Neagoe Basarab (cf. Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 32), ca și Gavril Protul, (*Viața și Traiul Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului*, Editura Tit. Simeedra, București, 1937, p. 14) sau unele documente mai tîrzii (vezi V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească de la Argeș, Note istorice și arheologice*, în B.C.M.I., X—XVI, 1917—1923, p. 17, nota 4 — mențione a unui document de la Al. Ipsilanti).

⁸ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 198) presupune că meșterul lui Neagoe a avut misiunea de a reface vechea biserică mitropolitană, în parte din temelie, în parte însă înglobînd porțiuni din clădirea inițială ; părere contestată de Gr. Ionescu, (*Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 463, p. 284—285, nota T), care consideră o astfel de transformare lipsită de justificare și nerealizabilă din punct de vedere tehnic.

rile divergente în privința sediului inițial al mitropoliei Țării Românești⁸, ea nu poate fi soluționată direct prin săpături atingând laturile exterioare ale edificiului, deoarece fundația actuală a bisericii și mai ales cea a terasei înconjurătoare taie orice legătură stratigrafică a vechiului lăcaș. Anumite indicii ar putea fi eventual așteptate în urma unor săpături în interior sau prin căutarea și datarea celui mai vechi nivel de viațuire medievală din incintă. Sondajele din 1965 au scos în evidență dificultatea rezolvării pe cale arheologică a problemelor mai sus amintite.

LES SONDAGES ARCHÉOLOGIQUES À L'ÉGLISE FONDÉE PAR NEAGOE BASARAB À CURTEA DE ARGEȘ

R é s u m é

À l'occasion des travaux de réparation de la terrasse qui entoure l'église fondée par le voïvode Neagoe Basarab à Curtea de Argeș, en 1965, des sondages archéologiques furent entreprises près des absides est et sud.

À l'endroit de l'abside est, les fondements de l'église, qui dépassent un peu en largeur le socle de celle-ci, s'appuient sur des pilotis en bois disposés verticalement. Près de l'abside sud, les fondements se trouvent un peu en arrière par rapport au socle et présentent un aspect assez différent. Ces différences prouvent que, pour l'édification de l'église actuelle, bâtie en 1517, on a utilisé partiellement des fondations anciennes, qui sont celles de l'ancienne église métropolitaine : ce fait est d'ailleurs attesté par des inscriptions et des documents. Toutes les observations qui pourraient fixer la date exacte de cet édifice sont entravées par les nombreuses transformations dues à la restauration de la fin du XIX-e siècle.

Muzeul Național de Istorie București
Primită în redacție la 15 mai 1977

⁸ Reactualizînd o veche părere a lui N. Iorga, mai mulți cercetători (Pavel Chihaia, *Deux armoires sculptées appartenant aux voïvodes Vlad Dracul et Neagoe Basarab*, R.R.H.A., I, 1964, p. 162, ca și în alte articole ; Emil Lăzărescu, în lucrarea colectivă „Istoria artelor plastice în România“, vol. I, București, 1968, p. 151—152 ; Răzvan Theodorescu, *Artă și societate în Țara Românească a veacului al XIV-lea*, S.C.I.A., Seria artă plastică, tom. 19, nr. 1, 1972, p. 11) au dezvoltat recent părerea că biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș a adăpostit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea mitropolia Ungrovlahiei, un nou lăcaș al mitropoliei fiind ridicat pe locul viitoarei mănăstiri de la nord de oraș, în al doilea sfert al secolului al XV-lea, de Vlad Dracul.